

B+20 – Az ELTE TáTK Társadalomelmélet Tanszék konferenciája Bourdieu halálának 20. évfordulójára

Időpont: 2022.december 2.

Helyszín: ELTE-TáTK, 1117 Pázmány Péter sétány 1/a. Kari tanácsterem (0.100C)

Megnyitó 8.50-9h

1. szekció: Hol vannak a cselekvők? 9-10.15h

Fáber Ágoston:

Miért nincsenek cselekvők a bourdieu-i elméletben, és miért lenne rájuk mégis szükség?

Bourdieu-vel szemben gyakran hangoztatott vád, miszerint társadalomelmélete determinisztikus, vagyis a struktúrák – szinte – változatlanul termelik újra magukat a társadalomban. Ha ez így van – folytatódik az érvelés –, akkor joggal tekinthető értelmetlen vállalkozásnak a kései Bourdieu közéleti szerepvállalása, a neoliberális világrend kárvallottjainak mozgósítására tett kérlelhetetlen erőfeszítése, hiszen paradox módon a szerepvállaló értelmiségiként fellépő Bourdieu-t saját elmélete köti gúzsba. Előadásomban amellet fogok érvelni, hogy bár az elmélet szemlélete egyértelműen strukturalista, mégsem tekinthető determinisztikusnak. A társadalmi mozgósítás szempontjából nem a vélelmezett determinizmus, hanem az jelenti a nehézséget, hogy az elmélet nem foglalkozik a kérdéssel: az ágensek hogyan és milyen körülmények között válhatnak mégis cselekvőkké?

Havrancsik Dániel:

Bourdieu és az individualizáció paradoxona

Már Pierre Bourdieu felettébb sikeres tudományos pályájának kibontakozásával egyidőben jelentkeztek a francia szociológiában olyan kezdeményezések, melyek az individuális cselekvők döntéseinek autonómiáját hangsúlyozva kínáltak érveket a cselekvést strukturális meghatározottságokra visszavezetni kívánó elmélete ellen (Touraine, Boudon). A legutóbbi évtizedekben felsorakoztak melléjük azok az „individuumszociológiai” megközelítések, melyek Bourdieu-t explicite – hol vele rokonszenvező, hol tőle elhatárolódó módon – megidézve világítottak rá, hogy az általa felvázolt elméleti keretben nem maradt kellő tér a diszpozíciók plurális és ambivalens természetének modellálására. Németországban az életstílus- és miliő kutatások mellett különösképpen

az individualizálódás folyamatával foglalkozó kiterjedt diskurzus mutatott rá, hogy az egyén társadalmi térben elfoglalt pozíciójának pontos meghatározhatóságát posztuláló, döntéseit e pozícióra visszavezetni óhajtó – bizonyos értelemben túlzottan determinisztikus, ugyanakkor az individuális cselekvéseket valójában aluldetermináltan hagyó – megközelítés *egyre kevésbé* tűnik alkalmasnak a makroszintű rétegződési viszonyok, az egyéni életpályák és a cselekvők által megélt hétköznapi tapasztalat érvényes empirikus és elméleti megragadására.

Előadásomban azt igyekszem feltérképezni, hogy mely Bourdieu által meghozott döntéseknek köszönhető, hogy elméletének látszólagos meggyőző ereje az individualizálódás tendenciáinak kibontakozódásával fordított arányban csökken, és hogy milyen indítékok játszottak szerepet e döntések meghozatalában. Álláspontom szerint az „objektivista” és a „szubjektivista” megközelítésmódok közti – legfeljebb retorikai szempontból sikeres – szintézisteremtési kísérlete háttérben megbúvó, a megértő szociológiai magyarázati elvekkel való konzekvens és határozott, mégis leplezett szakítása során mondott le Bourdieu azokról a biztosítékokról, melyek hiányában elméletét olykor jogosan éri a strukturális determinizmus vádja.

Az individualizáció folyamatát feltérképezni óhajtó szociológus paradox helyzetben találja magát: a megszokott makrostrukturális elemzési kategóriák jelentőségének fajlagos csökkenésével kutatása tárgya kicsúszni látszik kezei közül, ugyanakkor a tendencia kétségtelen társadalmi-strukturális meghatározottságára való tekintettel joggal éri magát illetékesnek a kérdés vizsgálatában. A paradoxon feloldására tett javaslatom ugyancsak paradox: a Bourdieu-féle „objektivizmus-nehéz” elméleti keretet olyan referenciapontként érdemes tekintetbe vennünk a makro-léptékű individualizálódási folyamat kutatásakor, mely (bizonyos értelemben negatív, ugyanakkor a magyarázat útját kikövező) fogódzókat kínál egy olyan nem pusztán az individuális, de hangsúlyosan a szubjektív szemszöveget előnyben részesítő („szubjektivizmus-nehéz”) megértő szociológiai megközelítés számára, melyet a weberi értelemben véve érvényes, vagyis nem pusztán kauzálisan, de értelmi szempontból is adekvát eredmények közlésének vágya motivál, és melynek vállát nem nyomja a szintézisteremtési törekvés terhe.

Rényi Ágnes:

A köz/magán ellentét és a karizma problémája Pierre Bourdieu Collège de France-beli előadásaiban

Előadásomban megpróbálom áttekinteni, hogy Bourdieu a Collège de France-ban 1981 és 1992 között tartott – de csak halála után megjelent – előadásaiban¹ milyen kontextusokban használja és hogyan értelmezi a köz- és a magán (public/privé) oppozícióját, és hogy jelenik meg a privát/személyes pólussal kapcsolatban a karizma kérdése.

A két problematika több vonatkozásban is összefügg Bourdieu munkásságában. Például az állam, a „Res publica” genezisével kapcsolatos fejtegetéseiben: a „köz” (a közös dolgok területe), az állam, a bürokratikus hatalom kialakulása, valamint a karizmatikus hatalom hanyatlása egyazon folyamat két aspektusaként jelenik meg. Bourdieu az államról szóló előadásaiban bemutatja, hogy a modern állam hogyan jön létre, mint defeudalizált, deprivatizált, deperszonalizált hatalom. Bourdieu ugyanakkor hangsúlyozza, hogy noha a bürokratikus szervezet tekintélye felváltja a karizmatikus autoritást, a média ma is előszeretettel „perszonalizálja” a politikát.

---

¹

P. Bourdieu: Sur l'État, Cours au Collège de France (1989-1992), Raisons d'Agir/Seuil, 2012.

P. Bourdieu: Sociologie générale vol. 1 Cours au Collège de France (1981-1983), Raisons d'Agir/Seuil, 2015.

P. Bourdieu: Sociologie générale vol. 2 Cours au Collège de France (1983-1986), Raisons d'Agir/Seuil, 2016.

Bourdieu természetesen a „public” jelző többféle jelentését különíti el a felhasználás kontextusától függően (köz, állami; látható, nyilvános). Különösen foglalkoztatja a hatalom nyilvános reprezentációjának kérdése, a „hivatalos” problémája.

Az előadásban arra is kitérek, hogy milyen szerepet játszik a kulturális mezők bourdieu-i elemzésében a köz/magán ellentét, illetve az intézmény által garantált (bürokratikus, hivatalos) és a karizmatikus tekintély közötti feszültség.

Szünet 10.15-10.30h

2. szekció: A habitus térbeli és időbeli dinamikái 10.30h-12.10h

Hadas Miklós:

A plurális habitus mintázatai

Egy szűk éve fejeztem be egy könyvet, mely a Routledge Kiadónál jelent meg. Címe: „*Outlines of a Theory of Plural Habitus. Bourdieu Revisited*”. A nagy francia szociológus definíciója szerint, melyet én is elfogadok, a habitus a „tartós beállítódások objektíve összehangolt rendszereként” határozza meg a cselekedeteket. Ugyanakkor, szemben a bourdieu-i életműben domináns felfogással, miszerint az emberek habitusa homogén és változatlan, a könyvemben amellet érvelek, hogy a beállítódások kontextusfüggők, és az élethelyzet és életciklus függvényében átalakulnak, és egymásra rétegződnek. Más szóval: a habitusok plurálisak. A következő egy-két évben arra töreksem majd, hogy megkíséreljem empirikusan alátámasztani e könyv állításait. Ennek érdekében két kutatásba kezdtem. Az egyik, melynek munkacíme „*A libido academica társadalmi konstrukciója*”, a tudósok tevékenységét strukturáló diszpozíciók genealógiájának vizsgálatára irányul. A másik kutatásom címe: „*A plurális habitus mintázatai a szlovákiai és romániai magyar etnikai kisebbség körében*”. Ez utóbbira OTKA-támogatást is kaptam. E kutatás alapkérdése, hogy a Szlovákiában és Romániában kisebbségi helyzetben élő magyarok diszpozícióinak egyes dimenziói hogyan alakulnak az eltérő strukturális és kontextuális kényszerek hatására. Előadásomban fölvezetlek a könyv fő téziseit, majd röviden beszámolok a két kutatással kapcsolatos eddigi tapasztalataimról.

Nyíró Zsanna- Durst Judit

Rasszizálás mindenekfelett Az oktatási mobilitás hatása a habitusra

Tanulmányunk a többségi és kisebbségi (roma) csoportokból származó, családjukban első generációs diplomások oktatási úton elért felfelé irányuló társadalmi mobilitásának szubjektív tapasztalatát vizsgálja. Központi kérdésünk, hogy az oktatáson keresztül megvalósuló társadalmi előrelépés, és az ezzel járó különböző társadalmi világok közötti mozgás hogyan befolyásolja a habitust. Milyen körülmények között destabilizálódik a habitus a felfelé mobilitás eredményeképpen?

Tanulmányunk egy négy éves kutatás empirikus eredményein alapul, amelynek során kutatócsoportunk 174 db életútinterjú készített elsőgenerációs diplomásokkal. A mintába kerülés kritériuma az volt, hogy interjúalanyaink főiskolát vagy egyetemet végeztek legyenek, miközben szüleik nem rendelkeznek felsőoktatási végzettséggel. Projektünk azonosította azokat a legfontosabb

tényezőket, amelyek a habitus átmeneti vagy tartós destabilizációjához, a hasadt habitushoz vezethetnek. Vizsgáltuk a mobilitás szubjektív tapasztalatára gyakorolt hatását (1) az egyén etnikai/rasszizált kisebbségi csoporthoz tartozásának, (2) a társadalmi és (3) földrajzi mobilitás terjedelmének, (4) a származási család aspirációinak, aspirációs tőkével való ellátottságának, (5) a mobilitás sebességének, valamint (6) a mobilitás érkezési állomásának (a mobilitással elért foglalkozási osztálynak) a társadalmi térben. E tényezők hatását az interszekcionalitás koncepciójának segítségével tártuk fel. A felsorolt jellemzők egyedi kombinációja és egymásra gyakorolt hatása jelentősen befolyásolja a mobilitás szubjektív tapasztalatát, de természetesen néhány egyéni tényező is szerepet játszhat (mint például a személyiség, vagy akár véletlenszerű életesemények).

Eredményeink szerint a habitus – jellemzően átmeneti, de esetenként tartós – diszlokációja kifejezetten gyakoribb tapasztalat a roma interjúalanyaink körében. Ennek egyrészt az az oka, hogy a romákkal szembeni előítélet és diszkrimináció miatt az akkulturáció folyamata sokkal bonyolultabb és nehezebb a felfelé mobil romák számára. Másrészt a származási közösség felé való lojalitás kérdése is sokkal komplexebb a roma interjúalanyaink esetében, ami főként az osztályhelyzet és rasszizált kisebbségi helyzet (ethnicitás) összefonódásából fakad.

Németh Krisztina:

Habitus és identitás a kvalitatív mobilitáskutatásokban

Az előadás a habitus és az identitás viszonyát napjaink kvalitatív társadalmimobilitás-kutatásai felől vizsgálja. E kortárs empirikus kutatások konceptuálisan mind inkább tágítják a Bourdieu-i értelemben vett, társadalmi cselekvésekbe ágyazott, gyakorlatorientált cselekvő fogalmát. A cselekvő diszpozíciói és habitusa a társadalmi praxisokban rögzül, miközben a mindennapi tevékenységek, rutinok maguk is folyamatosan alakítják a habitust. A habitus ugyanakkor nem pusztán a struktúrák által formált diszpozíciók és praxisok lenyomata, mivel maga is generatív módon alakítja a tevékenységeket, stratégiákat és a struktúrákat (Bourdieu 2000). A társadalmi mobilitáskutatások kvalitatív árama a habitus fogalmát kitérít, és hangsúlyosan pszichológiai meghatározottságokkal bíró egyén (individuum) felé közelíti azzal, hogy az empirikus vizsgálódás fókusza lassanként átkerül a társadalmi gyakorlatokról az érzésekre, a társadalmi mobilitást kísérő nehézségek megélt tapasztalataira, a habitust feszítő mentális-pszichés nyomásra és a megküzdési stratégiákra. Ennek következtében a habitus fogalma is átalakul ezekben a kutatásokban: egyfelől a fogalom megsokszorozódik, mivel mind több „jelzős” („hasadt”, „kaméleon”, „összebékített”, „plurális” (Bourdieu 2008, Abrahams-Ingram 2013, Ingram-Abrahams 2016, Hadas 2021) habitusfogalom kerül a tudományos forgalomba, másfelől a „társadalmi mobilitás érzelmi árára” (pl. Friedman 2016), a társadalmi mobilitás okozta „hasadásra” (Bourdieu 2008) irányított figyelem egyre inkább a mobilitás egyéni pszichés költségeit és megküzdési módokat tematizálja. Kérdés azonban, hogy mit nyerünk ezzel, miközben az identitás és a habitus fogalma nem tisztázott (Hadas 2021). Milyen kutatási kérdésekre adhat választ a habitus illetve az identitás fogalma, a mobilitás mely dimenziói tárhatók fel egyik illetve a másik fogalmi keretben, illetve milyen folyamatok értelmezhetők inkább a klasszikus és a „jelzős” habitusfogalmakkal. Bár az empirikus kutatások egyre többféle habitusfogalommal dolgoznak, nem mindig világos, hogy miben is áll például a „hasadás” avagy az „összebékítettség”, ez hogyan jelenik meg az egyén életében és élettörténetében. Miként értelmeződnek akár az érzelmi költségek, akár az összebékítés folyamata a mobilitási pálya egy adott pontján megalkotott énelbeszélésben, hogyan viszonyulnak ezek egymáshoz, illetve a mobilitási pálya egészéhez? Az előadás a mobilitáskutatások kontextusában értelmezi a habitus fogalmi kiterjesztését, problematizálja a habitus és identitás viszonyát, majd felvillantja a fogalomválasztás néhány konceptuális és módszertani következményét.

Hivatkozott irodalom:

Abrahams J. – Ingram N. (2013). The chameleon habitus: Exploring local students' negotiations of multiple fields. *Sociological Research Online*. 18(4), 213–226. <https://doi.org/10.5153/sro.3189>

Bourdieu P. (2000): *Pascalian Meditations*. California: Stanford University Press

Bourdieu P. (2008): *Sketch For a Self-Analysis*. Chicago - London: University of Chicago Press

Friedman S. (2016): Habitus Clivé and the Emotional Imprint of Social Mobility. *The Sociological Review*, 64(1), 129–147. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.12280>

Hadas M. (2021) *Outlines of a Theory of Plural Habitus. Bourdieu Revisited*. London-New York: Routledge

Ingram N. - Abrahams J. (2016): Stepping outside of oneself: how a cleft-habitus can lead to greater reflexivity through occupying 'the third space'. In: Thatcher J. – Ingram N. – Burke C. and Abrahams J. (Eds.): Bourdieu: *The Next Generation: The development of Bourdieu's intellectual heritage in contemporary UK sociology*. Routledge, 168–184.

Berger Viktor és Tomay Kyra

Habitus és térbeliség viszonya a vidéki dzsentrifikáció kapcsán

Az előadás a habitus és a térbeli gyakorlatok összefüggését kívánja felvázolni a vidéki dzsentrifikáció kapcsán. A Bourdieu számára elsősorban fontos fogalom, a társadalmi tér mellett a tér kategóriája más kontextusban is megjelenik az életműben. A társadalmi tér, a fizikai tér és a habitus összefüggéseivel kapcsolatos bourdieu-i gondolatok ösztönözhetik az elmélet termékeny továbbgondolását és felhasználását az empirikus kutatásokban. Bourdieu szerint a társadalmi térbeli pozíció az esetek jelentős részében átfedésben van a fizikai térbeli pozícióval (Bourdieu 1991, 1996, 1997 [1993]; Berger 2018; Németh 2022). A fizikai terek beleíródnak a fizikai térbe, ám az összefüggés fordítva is igaz: a materiális terek a tartós ott tartózkodás, a „lakozás” miatt a cselekvők által elsajátított terek. A társadalmi térbeli pozíció kényszerei által strukturált habitus határozza meg, hogy milyen terek iránt érez a cselekvő affinitást, valamint hogy miként sajátítja el, lakja be e tereket.

A dzsentrifikáció² városi szakirodalmában több évtizedes hagyománya van (Zukin, 1987, Bridge 2001, Butler 2002, 2008) a bourdieu-i habituselmélet alkalmazásának annak megértésére, hogy hogyan válik a középosztályon belüli distinkció eszközévé a fősodortól – és a saját társadalmi pozíciójukból következőtől eltérő – lakóhelyválasztás. A Bridge-féle módosított habituselmélet szerint a középosztályon belül van egy csoport, amely vállalja a nehézséget, hogy viselkedése a középosztály hagyományos életstílusától, habitusától való eltérés miatt látványossá válik. E csoport, melynek tagjai a dzsentrifikáció elindítói, tisztában vannak társadalmi helyzetükkel, a dzsentrifikáció során pedig a tér szimbolikus dimenziójával fejezik ki ezt az eltérést (amit követ a kulturális fogyasztás változtatása is). Az új osztály önreflexív természete mutatkozik meg abban, hogy egyedi minőségre vágyanak. A rossz állapotú házak vásárlásában az önkifejezés lehetősége rejlik, hiszen azokat saját ízlésük szerint tudják alakítani. Az osztály elkülönülésének fontos része, hogy az épületek megfeleljenek a „jó ízlésnek”, ami

---

2 A felső- és középosztály bizonyos, alacsonyabb státuszú, gyakran etnikai kisebbségek által lakott városi és vidéki célterületeket érintő tartós beáramlása, amely a lakónegyed fizikai, társadalmi és kulturális szerkezetének fokozatos átalakulását eredményezi. (Tomay, 2019, Tomay – Völgyi, 2022)

eltér mind a munkásosztály modernizációs törekvésétől, mind a tradicionális középosztály eleve modern, standard otthonaitól. Miután a beköltöző „városi középosztály” módosította habitusát, kialakította a megkülönböztető ízlésvilágot, a következő beköltözők döntéseit ez befolyásolja, míg végül a belvárosban lakhatás egy vágyott szimbólum lesz, az új identitás szimbóluma. Kutatásuk eredményei szerint a „kozmpolita” és „helyi” identitás ma már nem különül el, a londoni dzsentrifikánsok részei a globális „nagy társadalomnak”, amelynek káros hatásait „helyi” megoldásokkal kompenzálják.

Az előadás azt kívánja körüljárni, hogy a vidéki dzsentrifikáció esetében milyen módon működik a lakóhelyválasztás a középosztályon belüli distinkció eszközeként, milyen mértékben élték meg a pionír dzsentrifikánsok látványos választásként a vidékre költözést, és miként módosították habitusukat, milyen mértékben voltak képesek létrehozni az otthonosság érzetét biztosító egyezést társadalmi térbeli pozíció, habitus és fizikai térbeli pozíció között, illetve hogy a habitus diszpozíciói milyen mennyire voltak életképesek az új társadalmi-fizikai környezetben. Ennek során szükséges számba venni a szereplők térbeli gyakorlatait, közösségen belüli pozíciójukat (viszonyukat a „tősgyökeres” lakosokkal és a többi beköltözővel), valamint a szimbolikus elkülönöződési stratégiáikat (a középosztály többi frakciójával vagy a helybeliekkel szemben). Az elemzés alapjául a „Szőlőszemre”, egy kis Dunántúli faluba, különböző időszakokban beöltöző személyekkel készült interjúk szolgálnak.

Hivatkozott irodalom

- Berger Viktor (2018): *Térré szőtt társadalmiság*. Budapest: L'Harmattan – Könyvpont.
- Bourdieu, Pierre (1991): Physischer, sozialer und angeeigneter physischer Raum, in Wentz, Martin (szerk.): *Stadt-Räume*, Frankfurt am Main – New York, Campus, 25–34.
- Bourdieu, Pierre (1996): *Physical Space, Social Space and Habitus*, Oslo, Universitetet i Oslo, Institutt for sociologi og samfunnsgeografi
- Bourdieu, Pierre (1997 [1993]): Ortseffekte, in Bourdieu Pierre (Hrsg.): *Das Elend der Welt. Zeugnisse und Diagnosen alltäglichen Leidens an der Gesellschaft*, Konstanz, Universitäts-Verlag Konstanz, 159–167.
- Bridge, Gary (2001): Bourdieu, Rational Action and the Time-Space Strategy of Gentrification. *Transactions of Institutions of the British Geographers* 26(2): 205–216. DOI: <https://doi.org/10.1111/1475-5661.00015>.
- Butler, Tim (2002): Thinking Global but Acting Local. The Middle Classes in the City. *Sociological Research Online* 7(3): 1–19. DOI: <https://doi.org/10.5153/sro.740>.
- Butler, Tim (2008): Social Capital and the Formation of London's Middle Classes. In *Networked Urbanism. Social Capital in the City*. Talja Blokland és Savage Warde (szerk.). Aldershot: Ashgate, 217–236. Interneten: <http://www.stellenboschheritage.co.za/wp-content/uploads/Networked-Urbanism-1.pdf>
- Németh Krisztina (2022): *Habitus és térbeliség. Elméleti csomópontok és empirikus kutatási irányok*. (Kézirat.)
- Tomay Kyra (2019) Az összekötő társadalmi tőke (újra)termelődésének terei: a városi és vidéki dzsentrifikáció szerepe a vállalkozói és innovációs ökoszisztémákban. *Replika*, 2019/2.
- Tomay Kyra – Völgyi, Bence (2022): Közösség és társadalom egy dzsentrifikált vidéki településen. *Szociológiai Szemle*, 2022/1.
- Zukin, Sharon (1987) *Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core* Annual Review of Sociology, 13, pp. 129–147.

Ebédészünet 12.10-13h

3. szekció: Bourdieu és a modernitás 13-14.15h

Éber Márk Áron

Modernitás nélkül - Pierre Bourdieu „időtlen” történeti szociológiájának ismeretelméleti erényei

„Összefoglalva: a bourdieu-i elmélet magvát alkotó habitus–tőke fogalmi páros a klasszikus szociológia szempontjából különös, mert az archaikus társadalom elemzésében alkalmazott kategóriákat viszi át a modern társadalom elemzésébe. Az archaikus–modern különbség ilyen letompítása értelmezhető a bourdieu-i szociológia paradigmatis elemeként...”

Némedi Dénes (2004): *A kabil paradigma*, 28. old.

Ha e tekintetben is hihetünk Némedi Dénesnek, akkor Pierre Bourdieu nem tulajdonított különösebb jelentőséget „hagyományos” és „korszerű”, „tradicionális” és „kortárs”, vagy másképpen: „archaikus” és „modern” társadalmak bevett megkülönböztetésének (és szembeállításának). Némedi szerint Bourdieu felfogása e tekintetben „időtlen” (Némedi 2004: 32–34.). Látszólag ellentmond ennek, hogy Bourdieu közben minduntalan hangsúlyozta az „éppen aktuális” társas-társadalmi világ *történetiségét, történeti küzdelmekben kialakuló* voltát. A szociológus feladatának azt látta, hogy a történeti alakulást, a társas-társadalmi világ „éppen ilyenre” formálódását értsük és magyarázzuk meg (Takács 2008: 330–344.). Bourdieu felfogása tehát egyszerre „időtlen” és mélyen történeti.

E látszólagos ellentmondás feloldása: Bourdieu „időtlen” történeti szociológiája nélkülözi a modernitás koncepcióját, amennyiben azt a premodern, a tradicionális vagy hagyományos korszak (vagy állapot) ellenpontjaként fogjuk fel. A modernitás Bourdieu-nél nem kitüntetett korszak (vagy állapot), a modernizáció pedig nem kitüntetett jelentőségű folyamat. Mindebből nem következik, hogy tagadná létezésüket. Inkább arról van szó, hogy történetiszemléletét nem formálta a modernizáció/modernitás egyirányú, haladasközpontú elképzelése. Nem vallotta sem a klasszikus és a későmodernitás, sem pedig a pre- és posztmodernitás korszakainak (vagy állapotainak) egymásra következését (Sik 2014). Ez pedig – álláspontom szerint – Bourdieu felfogásának különös erénye (vö. Fáber 2018).

Konkrétabban: Bourdieu nem gondolta, hogy a történelemnek lenne iránya. Szemben a (késő)modernitás és a modernizáció elméletének képviselőivel, nem feltételezte, hogy a történelem haladna valahonnan valahová. Történetileg tájékozódó társadalomelméletét ilyen módon nem terhelte meg egy olyan teleologikus történetfilozófiai konstrukcióval, amely eleve tudni vélné, hogy a történelem milyen utat jár majd be, milyen szakaszai és stációi követik majd egymást (Wessely 2005).

Amíg a modernizáció és a modernitás elméletei az egyenlőtlen-egyenetlen térbeli fejlődés eredményeképpen előálló térbeli különbözőségeket különösen hajlamosak időbeli különbségekként értelmezni – előrehaladottságként és megkésetttségként, fejlettségként és elmaradottságként –, addig Bourdieu nem különített el korszakokat, stációkat, stádiumokat, amelyek állítólag szükségképpen

követnék egymást. Nem gondolta, hogy a történelem mindenütt ugyanazon a „lépcsősoron” lépegetne felfelé, a szakaszok mindenhol egyazon sorrendben követnék egymást.

A modernitás és a modernizáció koncepciói helyett Bourdieu a haladás mozzanatát nélkülöző konstruktivista strukturalista álláspontot foglalt el (Hadas 2002: 176.). Újratermelődő szerkezetekről vagy – valamivel pontosabban – önmagukat különböző ágensek cselekvése révén újratermelő struktúrákról írt. Ezek az ágensek habitusaik által „belülről vezérelt” módon folytatnak küzdelmet a társas-társadalmi világ viszonyainak átalakításáért vagy éppen megőrzéséért. E koncepció természetesen magába foglalta térbeli és társadalmi egyenlőtlenségek, osztályjellegű és a más típusú (pl. nemi) különbségek translációs reprodukcióját, azaz áthelyeződéssel járó újratermelődését is (Hadas 2001, 2002). Mindezt ráadásul egy történeti-kritikai szociológia keretében tette, amellyel a modernizáció előfeltételezett folyamata helyett az ágensek küzdelmeit és megegyezéseit, konfliktusainak és szövetségkötéseinek történeti dinamikáit hangsúlyozta. Anélkül volt képes tehát a küzdelmekben kiérlelődő társadalmi folyamatokat elemezni, hogy mindezzel a haladás normatív mozzanatát is beépítette volna értelmezésébe.

Hivatkozások (ezúttal kizárólag a hazai másodlagos irodalom köréből)

Fáber Ágoston (2018): *Pierre Bourdieu: Elmélet és politika*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Hadas Miklós (2001): Pierre Bourdieu a totális szociológus. *Lettre*, 11 (40): 13–17.

Hadas Miklós (2002): A libido academica narcizmusa. *Replika*, 13 (47–48): 175–194.

Némedi Dénes (2004): A kabil paradigma. *Szociológiai Szemle*, 14 (3): 23–35.

Sik Domonkos (2014): A klasszikus és a késő modernitás egyesített elmélete. *socio.hu*, 4 (4): 150–181.

Takács Erzsébet (2008): Közös kaland? A szociológia és a történelem(tudomány) viszonya Franciaországban a 20. század utolsó harmadában. In Némedi Dénes (szerk.): *Modern Szociológiai Paradigmák*. Budapest: Napvilág Kiadó, 325–379.

Wessely Anna (2005): Szocioanalízisben. (Pierre Bourdieu: A tudomány tudománya és a reflexivitás.) *Budapesti Könyvszemle*, 17 (3): 220–230.

Wessely Anna

Manet a próbakő

Bourdieu halála után, 2013-ban jelent meg egy vaskos kötetben *Manet: une révolution symbolique* címmel 1998–2000-ben a Collège de France-ban tartott 18 előadásának leirata (*L’effet Manet*, illetve *Fondements d’une esthétique dispositionnaliste*), kiegészítve az 1980-as évek óta tervezett, Manet-ról szóló könyve (*Manet l’hérésiarque. Genèse des champs artistique et critique*) kéziratos vázlataival. Az előadások bravúrosnak szánt programja: egyetlen festmény vizsgálatából kiindulva és ahhoz folytonosan visszatérve egy történeti példán demonstrálni azoknak a fogalmi összefüggéseknek és elméleti konstrukcióknak a heurisztikus erejét, amelyekkel Bourdieu az 1960-as évek végtől fogva értelmezte a szimbolikus forradalmak jelenségét, a kulturális mezőben mozgó cselekvők, intézmények, termékek közti viszonyokat, az egyének és csoportok mentalitását, tudatos és öntudatlan tevékenységeit stb. A Manet-kötet *A művészet szabályai* (1992) párdarabjának tekinthető, amely végül Flaubert-re és az irodalmi mezőre összpontosított, és a képzőművészetnek már nem igazán hagyott

teret, eltekintve két korábbi írás beillesztésétől, illetve a Flaubert és Manet pályájának strukturális hasonlóságára utaló megjegyzésektől.

Az előadás két témát emel ki a minden lehetséges vonatkozást felölelni törekvő kötetből:

1. Az esztétikai (de nemcsak az esztétikai) tapasztalat testisége és a diszpozicionális esztétika koncepciója;
2. Bourdieu kritikája nem kíméli a XX. század végének két kiemelkedő Manet-kutatóját – az angol társadalomtörténeti hagyományt folytató T. J. Clarkról és az amerikai műkritika formaelemző tájékozódását mintegy két évtizeden át meghatározó Clement Greenberg tanítványáról, Michael Friedről van szó –, akik egymással versengve, vitázva írták kiváló műveiket a modern festészetről. Úgy tűnik, Manet életműve lett az a próbakő, amelyen mindenkinek bizonyítania kellett művészetszemlélete érvényességét.

Irodalom

Bourdieu, P.: *Manet. Eine symbolische Revolution*. Suhrkamp, 2015.

Clark, T.J.: *The Absolute Bourgeois. Artists and Politics in France, 1848 -1851*.

(1973), Thames and Hudson, 1982.

The Painting of Modern Life. Paris in the art of Manet and his followers. (1984) Princeton UP, 1986.

Fried, Michael: *Manet's Modernism or, The Face of Painting in the 1860s*.

The University of Chicago Press, 1996.

Hamilton, G.H.: *Manet and His Critics*. Yale UP, 1954.

Nochlin, L.: *The Politics of Vision. Essays on Nineteenth-Century Art and Society*.

Thames and Hudson, 1991.

Seigel, J.: *Bohemian Paris. Culture, Politics, and the Boundaries of Bourgeois Life, 1830-1930*. (1986). Penguin Books, 1987.

White, H. and Cynthia: *Canvases and Careers. Institutional Change in the*

French Painting World. (1965), The University of Chicago Press, 1993.

Sik Domonkos

Bourdieu és Girard: szimbolikus erőszak, mezőharc, mimetikus vágy

Bourdieu „szimbolikus erőszak” fogalma talán leghangsúlyosabban a *Reproduction* című könyvben jelent meg: „Minden hatalom, amely szimbolikus erőszakot használ, azaz minden hatalom, amely sikeresen szab meg jelentéseket és ismerteti el őket legitimnek azáltal, hogy elleplezi azon hatalmi viszonyokat, melyek erejének alapját alkotják, hozzáadja saját szimbolikus erejét a hatalmi viszonyokhoz.” (1990: 4.o.). Az empirikus szinten oktatásszociológiai, elméleti tétjeit tekintve a társadalmi struktúra elleplezett újratermelődési mechanizmusait feltáró elemzés amiatt is érdekes, hogy a modern hatalom értelmezéséhez is fogalmi keretet kínál. Eszerint a nyers erőszak helyett, a modernitásban a hatalom egyre inkább szimbolikus szinten, a valóságértelmezés uralása révén szerveződik meg. Összhangban Elias civilizációs tézisével és Foucault diszkurzív hatalommal kapcsolatos meglátásaival, Bourdieu is úgy látja, hogy a kiküszöbölhetetlen társadalmi konfliktusok kezelésében egyre kevesebb szerep jut a fizikai erőszaknak. Weberi értelemben a kényszerítés hatalmi logikáját felváltja az uralom legitimitáson, elismerésen nyugvó logikája – még akkor is, ha ez Bourdieu szerint valójában a mezők elleplezett hatalmi struktúrájaként írható is le.

Az előadásban a társadalom- és modernizációelméleti hagyomány e mélyen beágyazott alapvetését szeretném árnyalni René Girard mimetikus elmélete segítségével. E megközelítés kiindulópontja a

mimetikus vágy fogalma: a szubjektum-objektum diadikus viszonyulása helyett, a modellként megjelenő másik szerepét kihangsúlyozva, a vágy a szubjektum-alter-objektum triádja felől értelmezhető. Minthogy a vágy tárgya nem önmagában bukkan fel a cselekvőhorizonton, hanem egy másik által élvezett dologként, így a kielégülés is magában rejti a tárgy megszerzése mellett, a másik helyébe lépésnek – vagyis potenciálisan a másik elpusztításának – a mozzanatát. Amennyiben a cselekvésmotiváció elemi szintjét kijelölő vágyakozásra mint az interszubbektivitás szintjén inherens konfliktuspotenciálra tekintünk, úgy a társadalmi integráció funkcionális szükségletei között is kitüntetett kérdéssé válik a mimetikus vágyból fakadó erőszakpotenciál kezelése. Girard az archaikus társadalmak vonatkozásában az áldozati rítusok logikájára utal: ezek hivatottak – többnyire egy véletlenszerűen kiválasztott bűnbak kijelölésével – az eskalálódó diffúz erőszakot, egy célzott, közösségi erőszak aktusával helyettesíteni. A bűnbak feláldozásának folyamatában a közösség szétesésével fenyegető erőszakot a meghatározott célpontra irányított kollektív erőszak váltja ki, sajátos módon erősítve meg az integrációt. Az áldozati rítusok és bűnbakképzés mechanizmusai ilyenformán a társulások újra-alapításának aktusaiként értelmezhetők. Továbbá lehetőséget teremtenek arra is, hogy a mimetikus vágy és erőszak köré vallási-metafizikai szabályok intézményesüljenek, hosszútávú integrációs formákat alapozva meg.

Annak ellenére, hogy Bourdieu és Girard egyaránt nagyhatású teoretikusai a társadalmi konfliktusokból kirajzolódó rendnek (vö. libidó, tőkék, mezőharc ill. mimetikus vágy, erőszak, áldozati rítus), közvetlenül mégsem kapcsolódtak egymáshoz, sőt a másodlagos szakirodalom szintjén is ritka elméleteik egymásra vonatkoztatása. Az előadásban erre teszek kísérletet, megvizsgálva a kérdést: hogyan értelmezhető az áldozat és bűnbakképzés a mezőharcok kontextusában?; milyen áldozati rítusok írhatók le a szimbolikus erőszak szintjén?; mennyiben járulnak ezek hozzá a szekuralizált intézményesített szabályokként felfogható illúziók fenntartásában?

Szünet 14.15-14.30h

4. szekció: Bourdieu és a pszichológia 14.30-15.45h

Csányi Gergely

A bourdieu-i tudattalan. Egy pszichoanalitikus fogalom szociológiai kezelésének tudományos és politikai tétjeiről

Bourdieu szövegeiben gyakran és folyamatosan megtalálhatóak a pszichoanalízis elméleti apparátusából („metapszichológiájából”) átvett kifejezések – mint elvétel, projekció, valóságelv, libidó, hasítás, tagadás, elfojtás, fallonárcizmus, kompromisszumképzés, anamnézis vagy tudattalan. Ugyanakkor leszámítva talán életművének utolsó fejezetét a konkrét hivatkozások pszichoanalitikus szerzőkre nagyon ritkák és a saját elméletének viszonyát a pszichoanalitikus belátásokhoz tisztázó szöveghelyek sporadikusak és szűkszavúak. A La Distinctionben azt írja saját módszertanáról, hogy az felfogható „szociológiai pszichoanalízisnek”, életművének végén pedig a La misère du monde-ban, hogy saját módszertana nem helyettesíteni akarja a pszichoanalitikus módszertant, hanem azt felhasználva azokra a dolgokra akar koncentrálni, „amelyeket a pszichoanalízis másodlagosként vagy jelentéktelenként elvet, vagy valami olyasmiként kezel, melyen át kell haladni, hogy elérjük a lényegét”.

Bourdieu-nál tehát leginkább a metapszichológiai fogalmak szociológiai kezeléséről van szó, noha ez a kezelési mód meglehetősen homályos. A pszichoanalízis fogalmi apparátusa végig ott kísért Bourdieu munkásságában, mint valami kifejtést nem igénylő evidencia, amire elég utalni is, hogy kimondatlanul megidézze a könyvtári pszichoanalitikus irodalmat önmaga igazolásaként. Ez a homályosság – érvelésem szerint – különösen fontos a habitus és a tudattalan esetében. Bourdieu is gyakran utal rá, és Bourdieu értelmezői és interpretátora nagy részének is világos, hogy a habitus „bevésődése” részben tudattalanul történik, illetve hogy a habitus részben tudattalan struktúra. Ugyanakkor Freud a pszichoanalízis megszületésekor szigorúan kettéválasztotta az aktuálisan reflektálatlan tudattartalmakat (tudatelőttes) és a individuum számára önerőből reflektálhatatlan tudattartalmakat (tudattalan). A második egy meghatározott védekezési mechanizmus, az elfojtás eredménye. Bourdieu látens vagy alkalmoszerű kapcsolódása a metapszichológiához és a pszichoanalízis apparátusának laza használata sokszor megnehezíti a reflektálatlan és a reflektálhatatlan elkülönítését. Mint ahogy az is, hogy relatíve ritkán hoz konkrét pszichológiai vagy mikroszociológiai példákat arra, hogy pontosan hogyan is „vésődik be” a habitus. Pedig a kérdés egyaránt fontos a habitus fogalom szociológiai értelmezésében, hogy mennyiben a testi praxisok reflektálatlan esztétikájáról és a kognitív sémák (ízlés, erkölcs stb.) reflektálatlan eredetéről van szó és mennyiben reflektálhatatlan tudattartalmakról, és egyaránt fontos politikai szempontból, mert e kérdés kijelöli az egyéni aktorok reflexiók lehetőségeit is.

Kovai Melinda

A habitus mint implicit kapcsolati tudás. A társadalmi értelmezhetősége a kortárs pszichoterápiás elméletekben

Pierre Bourdieu munkásságát többen összekapcsolták a pszichoanalízissel és olykor a pszichoterápiával is.³ Ezek a tanulmányok arra mutatnak rá (amit egyébként maga Bourdieu sem titkolt, sőt) hogy a társadalmi hierarchiáról és annak belsővé tett aspektusairól alkotott elméletében és freudi tudattalan koncepciójában milyen sok a közös vonás. A pszichoterápia, azon belül a pszichoanalitikus alapú pszichoterápiák nemzetközi irodalmában meglehetősen ritkán esik szó a kliensek társadalmi helyzetéről, noha több mint egy évszázada számos paradigmaváltáson keresztül óriási tudásanyag halmozódott fel a terápiás kapcsolat mint olyan jellemzőiről – ezek régen meghaladták Freud számos elképzelését, ide értve a freudi tudattalan koncepcióját is.

A kortárs pszichoanalitikus elméletek a modern idegtudományokra és a kognitív, kísérletes fejlődéslélektan eredményeire épülnek. Eszerint a szelf a korai anya-gyerek kapcsolat során alakul ki. A szelf szerveződése kezdetben a testhez kötött élmények integrációjához kötődik. Ez az anya részéről a csecsemő aktuális állapotaira való érzelmi hangolódást, a csecsemő érzelmeinek finom szabályozását jelenti. Az ilyen jellegű, a csecsemő és az anya hétköznapi együttlétében ismétlődő élményeket a csecsemő epizodikus emlékezete általánosított tapasztalatokba rendezi, és olyan reprezentációkká alakítja, amelyek az események valószínű lefolyását tükrözik. Az ilyen általánosított tapasztalatok lesznek a szelf reprezentációjának alapegységei, amelyek tartalmazzák a szelfhez tartozó másikkal való együttlét élményeit is. (Stern 2002; Fonagy és Target 1998, összefoglalóan és részletes szakirodalommal Fonagy és Target 2005). Stern munkacsoportja ezt nevezi *implicit kapcsolati tudásnak* (Lyons-Ruth 1998). A fentebb nagyon röviden idézett idegtudományos és kognitív fejlődéslélektani kutatások arra mutatnak rá, hogy a kapcsolati múlt nem tudatos és nem reflektált. Nem azért, mert az egyén (egyelőre) képtelen tudatosítani vagy reflektálni rá, hanem azért, mert soha nem volt az. A bármikor jelentős másikkal való kapcsolat „hogyanjának” módja az idegrendszer születést követő érése során alakul ki, az implicit procedurális memóriában tárolódik, nem idézhetjük fel akaratlagosan, hanem a beíródás körülményeire hasonlító ingerek (például az eredeti kapcsolat érzelmi

³ Például Beckler és Forbes 2021; Darmon 2016; Reay 2015; Steimetz 2013; Fourny és Emery 2000

vonatkozásaira hasonlító helyzet) spontán módon hívják elő (Simon, Tényi és Trixler 2001; Pető 2011). A fentebb bemutatott *implicit kapcsolati tudás* nagyon sok szempontból analóg azzal, amit Bourdieu *habitus*nak nevez. Talán mondhatnánk azt is, hogy a habitus az implicit kapcsolati tudás társadalmi aspektusa.

Az előadás Bourdieu szociológiája és a fentebb bemutatott modern pszichoterápiás szemlélet néhány kapcsolódási lehetőségét mutatja be. Egyrészt a habitus fogalmának értelmezése és tovább gondolása, másrészt az osztálypozíció mint olyan pszichoterápiás kontextusba helyezése reményében.

Hivatkozott irodalom

Beckler, Lydia E és Forbes, David (2021). Bourdieu's contribution to psychoanalytic thinking in the context of research, *Journal of Social Work Practice*, 35, 205–217.

Fonagy, Peter és Target, Mary (1998). A kötődés és a reflektív funkció szerepe a szelf fejlődésében. *Thalassa*, 9(1), 5–43.

Fonagy, Peter és Target, Mary (2005): *Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében*, Budapest: Gondolat

Fourny, Jean-Francois és Emery, Meghan (2000). Bourdieu's Uneasy Psychoanalysis. *SubStance*, 29(3), 103–112.

Darmon, Muriel (2016). Bourdieu and Psychoanalysis: an empirical and textual study of a pas de deux. *The Sociological Review*, 64, 110–128.

Lyons-Ruth, K. (1998). Implicit relational knowing: Its role in development and psychoanalytic treatment. *Infant Mental Health Journal*, 19(3), 282–289.

Pető Katalin (2011). A neurontól a lélekig: a pszichoterápia és neurobiológiai alapjai. *Imago Budapest*, 1(3), 51–56.

Reay, Diane (2015). Habitus and the psychosocial: Bourdieu with feelings. *Journal of Education*, 45, 9–23.

Simon Mária, Tényi Tamás és Trixler Mátyás (2001). Memóriefajták a pszichodinamikus megközelítés tükrében. *Pszichoterápia*, 10(5), 332–342.

Steinmetz, George (2013). Toward Socioanalysis. „Traumatic Kernel” of Psychoanalysis and Neo-Bourdieuian Theory. In Gorsky, Philip S. (szerk.), *Bourdieu and Historical Analysis* (108–131). Duke University Press.

Stern, Daniel, N. (2002): *A csecsemő személyközi világa*, Budapest: Animula

Bodor Péter

Bourdieu és Goffman

Vajon hogyan viszonyult Pierre Bourdieu (1930-2002) egy másik nagyhatású kortárs szociológushoz, Erving Goffmanhoz (1922-1982)?

Két Bourdieu által készített anyagot fogok alapvetően használni ahhoz, hogy e kérdést elemezzem. Az egyik szöveg Bourdieu Goffman halálát követően írt megemlékezése. Ez egy rövid szöveg, amely először *Le Monde*-ban jelent meg, 1982 december 4-én, két héttel Goffman halálát követően. Ezt követően pedig a szöveg egy szakmai folyóiratban, a *Theory, Culture & Society*-ban angolul is megjelent, Erving Goffman, „Discoverer of the Infinitely Small” címmel. A másik szöveg pedig az az előadás, melyet Bourdieu egy neki ítélt szakmai díj átadásakor tartott. Ez a díj pedig nem más, mint az első Erving Goffman előadás (Goffman Prize Lecture) melyet elsőként Pierre Bourdieu-t díjazták. Ez az előadás, mely a „Masculine Domination Revisited” címet viseli. E szöveg néhány alkalmi utalást tartalmaz Goffmanra, értelmezően hivatkozik bizonyos munkáira, s s olyan is van, melyből személyes kapcsolatukra utal.

Vajon ezekben az egyszerre tudományos-tartalmi és ünnepi-rituális szövegekben Bourdieu mit tartott említésre érdemesnek idősebb pályatársa ekkorra már lezárult munkásságából? És mi az, amit nem említett meg, pedig esetleg megemlíthetett volna?

Szünet 15.45-16h

5. szekció: Bourdieu a gyakorlatban 16-17.15h

Kovai Cecília-Kovai Melinda-Neumann Eszter-Mészáros György-Szokács Kinga

Szocioanalízis tréning: társadalmi önismeret, azaz az osztálytudattalan tudatosítása

Az előadás Bourdieu nyomán *Szocioanalízis-nek* nevezett tréningünket mutatja be, amelyet főként olyan szakmákat tanuló egyetemi hallgatók körében tartunk, akik munkájában a társadalmi egyenlőtlenségek kiemelt szerepet kaphatnak, úgymint szociális munkások, pedagógusok, pszichológusok. 2016 óta számos egyetemen, szakkollégiumban, civil szervezetnél tartottunk 2 vagy 3 napos tréninget (Kovai Melindával, Mészáros Györggyel, Neumann Eszterrel, Szokács Kingával közösen). Ezeken a tréningeken a résztvevők saját társadalomban betöltött szerepeikkel, réteg- és osztályhelyzetükkel foglalkoznak. Azt feltételezzük, hogy ennek tudatosítása, megértése teszi lehetővé egyrészt más társadalmi csoportok viselkedésének megértését, másrészt a kollektív cselekvést és a szolidaritást.

A Szocioanalízis tréning a társadalmi hierarchia legitimációjáról alkotott Bourdieu-i elméleten alapul, illetve Bourdieu „osztálytudattalan” és habitus fogalmán. A Szocioanalízis tréning abból indul ki, hogy a hierarchikus társadalmi struktúrában természetesen léteznek uralkodó és alávetett pozíciók, ez utóbbiak betöltői mégis képesek igazságosként elfogadni helyzetüket és magát a társadalmi rendet is. Ezt az ún. szimbolikus erőszak teszi lehetővé, amely nem fizikai kényszer segítségével fogadtatja el az egyénnel a társadalmi struktúrát, hanem olyan ideológiákon keresztül, amelyek azt „természetesként”, „igazságosként” reprezentálják. Ezek a mechanizmusok akkor működnek hatékonyan, ha tudattalanok, azaz elleplezik az érdeket, amit szolgálnak. A Szocioanalízis tréning különböző szocio-dramatikus eszközökkel kívánja a fentieket a résztvevőkben tudatosítani, valamint rámutatni arra, hogy maga a társadalmi világ észlelése, köztük társadalmi konfliktusok is – legyenek

azok hétköznapiak vagy általánosak – az osztálypozíciók közötti érdekkülönbségekből fakadnak. Tréningünk tehát a habitualizálódott osztálypozíciók és érdekek tudatosítására irányul, amely igen hatékonyan bizonyul a különböző társadalmi pozícióból jövő vagy társadalmi pozícióban élő emberek közti szolidaritás és együttműködés elősegítésében.

Az előadás ennek a tréningnek a módszertanát, tanulságait és továbbfejlesztési lehetőségeit mutatja be példákkal.

Fokasz Nikosz

A kollektív mozgástól a kollektív cselekvésig

A jelen konferenciaelőadás kísérleti jellegű. Eltérő forrásokból érkező inspirációkat foglalja közös értelmezési keretbe, Bourdieu habitus és mező fogalmai segítségével.

Az első forrás a hétköznapi görög és magyar társas cselekvéskoordinációban megfigyelhető különbség. Abban, hogy:

társadalmuk tagjai olyan közegben szocializálódnak, amelyben a személyközi kapcsolatok koordinációja erősebb, mint az univerzális szabályokra támaszkodó szabályozás, magyarok és görögök egyaránt saját társadalmukra ismerhetnek. Számos példával illusztrálható azonban, hogy a mikro és makroszintű szabályozás egymáshoz viszonyított arányaiban a két társadalom szignifikánsan eltér egymástól.

Ennek a különbségnek a kvantifikálásához járulhatnak hozzá – ez a konferencia előadás második forrása – a statisztikus fizika legújabb eredményei, amelyekben metaforikusan szólva egymással kölcsönhatásban álló, mozgó ferromágnesek – értsd sok kis iránytű – kollektív mozgását írták le. Sikerült szimulálniuk a különféle állatrajak – seregélyek, halrajok, postagalambok (ezek egyedei felelnének meg a ferromágneseknek) – kollektív mozgását. Ugyanezekkel a modellekkel sikerült leírniuk bizonyos speciális emberi csoportok – zarándokok, pánikban menekülő emberek – kollektív mozgását is.

Hogyan lesz azonban ebből a kollektív mozgásból kollektív cselekvés? Bourdieu segítségével szeretnénk ezt a határt detektálni. Feltételezzük, hogy a hétköznapi cselekvéshelyzetekben kész habitussal (ferromágnessel) veszünk részt. Ezzel azonban csak a cselekvők kölcsönhatásait vettük figyelembe. A társadalomban meglévő univerzális szabályok hatása akkor lenne bevonható az elemzésbe, ha a habitusaik által vezérelt cselekvők egy nagy mágneses erőterén belül mozognának. Erre az esetre pillanatnyilag nincs megoldás. Ráadásul a társadalomelméletben még két komplexitási szinttel feljebb kell lépnünk. Az életvitelszerűen folytatott cselekvési gyakorlatok ugyanis mezőket hoznak létre. Itt viszont visszacsatolási hurok keletkezik. A mezők keretezik a cselekvési helyzeteket, s ezzel formálják a mezőket létrehozó habitusokat.

Arapovics Mária

Pierre Bourdieu hatása a közösségfejlesztésre

A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése a civil-nonprofit és közösségi tanulmányok során megkerülhetetlen olvasmány. A tőkefajták, a kulturális tőke és társadalmi tőke fogalmának megértése az egyik első lépés ahhoz, hogy tudatosítsuk, miért érdemes alulról szerveződő folyamatokat elindítani, miért fontos, egyéni és társadalmi szinten, hogy képesek legyünk a civil társadalom aktív szereplőivé

válni. A 20 éves évforduló jó alkalom annak újragondolására, hogy miért különösen aktuálisak napjainkban Bourdieu tudományos eredményei.